

УДК 347.67(477)

Цибульська Ольга Юріївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ РОДИННИХ ВІДНОСИН ІЗ СПАДКОДАВЦЕМ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена тим, що сьогодні механізми захисту прав та охоронюваних законом інтересів, передбачені нормами чинного законодавства України і узагальнені судовою практикою, не завжди є прозорими та чітко визначеними, що, в свою чергу, впливає на неможливість учасників цивільних правовідносин реалізувати свої суб'єктивні права. Яскравим прикладом є сфера спадкових правовідносин, а точніше процедура прийняття спадщини фізичними особами – спадкоємцями, здійснення права на спадкування яких пов'язане зі встановленням факту родинних зв'язків в судовому порядку. Неоднозначність сприйняття змісту окремих рекомендацій, викладених в Постановках та Листах вищих судових інстанцій призводить до того, що при їх реалізації на практиці у правознавців та звичайних пересічних громадян, необізнаних в праві, можуть виникати проблеми щодо їх застосування.

Стан дослідження теми. В науці цивільного права з дослідження сфери спадкових правовідносин мають місце праці таких фахівців як В.В. Васильченко, Ю.О. Заїки, В.В. Луця, Є.О. Рябоконь, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Є.О. Харитонova, В.Ю. Чуйкової та ін. Втім, цілісного та комплексного наукового аналізу зазначеного питання проведено не було.

Враховуючи наведене вище, дійсне дослідження є своєчасним та має важливе значення.

Метою цієї статті є дослідження питань щодо підстав, порядку та наслідків встановлення факту родинних зв'язків при здійсненні права на спадкування.

Для досягнення встановленої мети були поставлені такі завдання: дослідити джерельну базу та визначити і запропонувати шляхи уникнення та вирішення проблем, що можуть виникати у фізичних осіб, здійснення права на спадкування яких пов'язане зі встановленням факту родинних зв'язків в судовому порядку.

Виклад основного матеріалу. Норми Книги шостої Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) (ст. 1217) передбачають два види спадкування: спадкування за заповітом та спадкування за законом [1, с. 34]. ЦК України на перше місце ставить спадкування за заповітом, а потім вже спадкування за законом, що пов'язано з необхідністю втілення у спадковому праві загальних принципів цивільно-правового регулювання, у першу чергу таких, як принципи дозвільної спрямованості і диспозитивності [2, с. 70].

Ст. 1216 ЦК України закріплює поняття спадкування, згідно з яким спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Спадщиною згідно зі ст.ст. 1216 та 1218 ЦК України слід вважати сукупність прав та обов'язків спадкодавця, що йому належали на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (ст. 1219 ЦК України містить перелік прав та обов'язків, які не входять до складу спадщини) [3]. В абз.1 п.3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» (далі – ППВСУ від 30.05.2008 р. № 7) [4] передбачено, що за правилами статті 1220 ЦК та статті 249 цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [5] часом відкриття спадщини слід вважати день смерті особи, зазначений у свідоцтві про смерть, виданим відповідним державним органом реєстрації актів цивільного стану.

Згідно з ч. 1 ст. 1268 ЦК України спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Для прийняття спадщини відповідно до ч. 1 ст. 1270 ЦК України встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Разом із тим, як зазначено в ч. 5 ст. 1268 ЦК України незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцю з часу відкриття спадщини.

Спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, за правилами ч. 3 ст. 1268 ЦК України вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом встановленого шестимісячного строку він не заявив про відмову від неї. Проте спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, згідно з ч. 1-2 ст. 1269 ЦК України має особисто подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини.

За загальним правилом, передбаченим ст. 43 Закону України «Про Нотаріат» (далі – ЗУ «Про Нотаріат»)[6] при вчиненні нотаріальної дії нотаріуси встановлюють особу учасників цивільних відносин, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії. Встановлення особи здійснюється за паспортом громадянина України або за іншими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії.

Проте нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, згідно з п.2 ч. 1 ст. 49 ЗУ «Про Нотаріат» відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, якщо не подано відомості (інформацію) та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії.

Отже, може виникнути ситуація, за наявності якої особи, що звернуться до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини, можуть отримати відмову у вчиненні нотаріальної дії у зв'язку із неможливістю встановлення їх як учасників цивільних відносин, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії. Такі випадки безпосередньо зустрічаються при наявності розбіжностей в записах імен (прізвищ) спадкодавця і потенційних спадкоємців в документах, необхідних для вчинення нотаріальної дії. Так, доказом родинних та інших відносин спадкоємців із спадкодавцем згідно з Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженим Наказом Мін'юсту України № 296/5 від 22.02.2012 р. є свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг з реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин [7].

Таким чином, норми зазначеного Порядку у випадку відсутності інших належних документів передбачають можливість надати нотаріусу копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин. Отже, наступним кроком для досягнення основної мети – отримання спадщини для потенційного спадкоємця буде звернення до суду.

Згідно з п. 2 абз. 2 Постанови ППВСУ від 30 травня 2008 р. №7 «Про судову практику у справах про спадкування» та п. 9 абз. 1 листа Вищого спеці-

алізованого суду № 24-753/0/4-13від 16.05.2013 р.«Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» [8],якщо виникнення права на спадкування залежить від доведення певних фактів, особа може звернутися в суд із заявою про встановлення цих фактів, яка, у разі відсутності спору, розглядається за правилами окремого провадження. Зокрема, у такому порядку суди повинні розглядати заяви про встановлення родинних відносин із спадкодавцем, проживання з ним однією сім'єю, постійного проживання разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, прийняття спадщини, яка відкрилася до 1 січня 2004 року тощо.

Суд вправі розглядати справи про встановлення родинних відносин, коли цей факт безпосередньо породжує юридичні наслідки, наприклад, якщо підтвердження такого факту необхідне заявникові для одержання в органах, що вчиняють нотаріальні дії, свідоцтва про право на спадщину [9].

Проте, як зазначається, в абз. 2 п. 9/листа Вищого спеціалізованого суду від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування» найбільша кількість помилок при розгляді справ про встановлення факту, що має юридичне значення, допускається судами через неврахування вимог ч. 6 ст. 235 ЦПК України, згідно з якою якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження з'ясується, що має місце спір про право, суд на підставі частини шостої статті 235 ЦПК України залишає заяву без розгляду та роз'яснює заявникові, що він має право звернутися до суду з позовом на загальних підставах.

Судова практика, на жаль, не роз'яснює, які випадки в такій ситуації слід вважати спором про право, залишаючи це в кожному конкретному випадку на розсуд суду.

Разом з тим, слід враховувати, що з тих чи інших причин, процесуальні строки розгляду справ в судах не завжди дотримуються. А це, в свою чергу, може призвести до небажаних наслідків для самих заявників, які звернулися до суду з заявою про встановлення факту родинних зв'язків із спадкодавцем. Такими, зокрема, може бути пропуск строку для прийняття спадщини, чим може скористатися орган місцевого самоврядування, подавши до суду заяву про визнання спадщини відумерлою на підставі ст. 1277 ЦК України в порядку, передбаченому гл. 9 Розділу 4 ЦПК України. Таким чином, виникатиме спір про право.

Так, колегія суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Одеської області в складі головуєчого – судді – Варикаші О.Д. та суддів Ступакова О.А. і Бабія А.П. розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Одесі цивільну справу за апеляційною скаргою Одеської

міської ради (далі – ОМР) на рішення Київського районного суду м. Одеси від 05.03.2015 року по справі за заявою ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 ОСОБА_6, заінтересована особа: приватний нотаріус Одеського міського нотаріального округу Сватаненко О.В. про встановлення факту родинних відносин, встановила наступне:

ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 ОСОБА_6, заінтересована особа: приватний нотаріус Одеського міського нотаріального округу Сватаненко О.В. звернулися до суду з заявою про встановлення факту родинних відносин, що має юридичне значення, в якій просили встановити факт того, що ОСОБА_3 є батьком ОСОБА_5, що ОСОБА_4 є матір'ю ОСОБА_5 та, що ОСОБА_6 є донькою ОСОБА_5, померлої ІНФОРМАЦІЯ_2 згідно актового запису про смерть № 3677 від 5 квітня 2014 року, складеного Відділом державної реєстрації актів цивільного стану у місті Одесі реєстраційної служби Одеського міського управління юстиції.

В обґрунтування заявлених вимог заявники вказували на те, що встановлення зазначених фактів, що мають юридичне значення, необхідно їм для прийняття спадщини після смерті ОСОБА_5.

Так, 23 жовтня 2014 року Приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу Сватаненко О.В. після смерті вказаної особи була зареєстрована спадкова справа, про що свідчить копія Витягу про реєстрацію в Спадковому реєстрі № 38431501.

ОСОБА_6 звернувся до нотаріальної контори для подання заяви про прийняття спадщини, однак, згідно наданих суду пояснень, що підтверджуються наданими Приватним нотаріусом ОМНО Сватаненко О.В. письмовими роз'ясненнями від 16.10.2014 року № 203/20-14, №204/02-14,205/02-14, за наслідками дослідження наданих заявником документів було встановлено, що у свідоцтві про укладення шлюбу від 25 вересня 1993 р. прізвище спадкодавця до укладення шлюбу вказано ОСОБА_5, а у свідоцтві про народження від 17.12.1958 року ім'я спадкодавця – ОСОБА 5.

Не погодившись з рішенням суду ОМР, яка не брала участі у справі, однак вважає, що оскаржуваним рішенням суд вирішив питання про її права та обов'язки, посилаючись на ст. 1277 ЦК України, яка передбачає відумерлість спадщини, та вважає себе універсальною правонаступницею відумерлого майна, подала апеляційну скаргу на рішення Київського районного суду м. Одеси від 05.03.2015 року, в якій просить рішення суду від 05.03.2015 року скасувати, ухвалити нове рішення

ня, яким у задоволенні заявникам про встановлення факту родинних відносин відмовити.

Так, Рішенням Апеляційного суду Одеської області від 15 червня 2015 р. по справі № 22-ц/785/4556/15 апеляційну скаргу ОМР задоволено частково, рішення Київського районного суду м. Одеси від 05.03.2015 року скасовано, а заяву ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 ОСОБА_6 про встановлення факту, що має юридичне значення залишено без розгляду, і роз'яснено їм право подати позов на загальних підставах.

Таке рішення було обґрунтовано тим, що суд першої інстанції, розглядаючи справу за заявою ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 ОСОБА_6 в порядку окремого провадження, не звернув уваги на мету встановлення зазначених фактів, що заявники просили встановити вказані в заяві факти для реалізації своїх спадкових прав стосовно майна померлої ІНФОРМАЦІЯ_2 ОСОБА_5. Оскільки дані обставини свідчать про наявність спору про право, тому ця справа повинна розглядатися в порядку позовного провадження, а суд першої інстанції повинен був залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах [10].

З таким рішенням навряд чи можна погодитись, адже на час розгляду цієї справи в суді першої інстанції ОМР не брала участь у справі, про що зазначено в самому рішенні, а отже спору про право на той час ще не існувало. Не визначеним залишилося зі змісту цього рішення і питання щодо звернення ОМР з відповідною заявою до суду, як це передбачає ст. 1277 ЦК України, до подання самої апеляційної скарги. Разом із тим, для батька, який звернувся своєчасно до нотаріуса як спадкоємець першої черги за законом з метою отримання спадщини і отримав відмову, а потім – в суд із заявою про встановлення факту родинних зв'язків із спадкодавцем (своєю донькою), стало не здійсненням, а потім і не захищенням, саме за допомогою такого способу, його законне право на прийняття спадщини.

Висновки. Окреслена ситуація дає можливість прийти до висновку, що на сьогодні існує нагальна потреба щодо вироблення чіткої позиції з боку вищих інстанцій судової влади шляхом надання рекомендацій з приводу тлумачення ч. 6 ст. 235 ЦПК України, інакше це призводитиме до подальшого свавілля при вирішенні аналогічних справ і позбавлятиме законних спадкоємців реалізовувати своє право на спадкування.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ

1. Луць В. Окремі питання спадкового договору в цивільному праві України / В. Луць // Юридична Україна. – 2009. – № 9. – С. 31-36.
2. Чуйкова В.Ю. До проблем реформування спадкового права у проєкті нового Цивільного кодексу України / В.Ю. Чуйкова // Проблеми законності. – 2003. – Вип. 63. – С. 70-75.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
4. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 №7 // Вісник Верховного суду України – 2008 р. – № 6. – Ст. 17.
5. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40, 40-42. – Ст. 492.
6. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
7. Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Інструкція, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 № 20/5 // Офіційний вісник України. – 2012 р. – № 17. – Ст. 632.
8. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування : Лист Вищого спеціалізованого суду від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
9. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95>.
10. Рішення Апеляційного суду Одеської області від 15 червня 2015 р. по справі № 22-ц/785/4556/15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45440461>.

Цибульська Ольга Юріївна

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ РОДИННИХ ВІДНОСИН ІЗ СПАДКОДАВЦЕМ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВА НА СПАДКУ-
ВАННЯ

В статті досліджуються питання, пов'язані з підставами, порядком та наслідками встановлення факту родинних зв'язків при здійсненні права на спадкування. В роботі проведено аналіз доктринальних засад спадкового права України, норм чинного законодавства, а також матеріалів судової практики. На підставі проведеного дослідження визначено та запропоновано шляхи уникнення та вирішення проблем, що можуть виникати у фізичних осіб, здійснення права на спадкування яких пов'язане зі встановленням факту родинних зв'язків в судовому порядку.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкодавець, спадкоємці, прийняття спадщини, здійснення права на спадкування, встановлення факту родинних відносин, окреме провадження, відумерлість спадщини, територіальна громада, спір про право.

Цибульская Ольга Юрьевна

УСТАНОВЛЕНИЕ ФАКТА РОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ С НАСЛЕДОДАТЕЛЕМ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРАВА НА НАСЛЕДОВАНИЕ

В статье исследуются вопросы, связанные с основаниями, порядком и последствиями установления факта родственных связей при осуществлении права на наследование. В работе проведен анализ доктринальных положений наследственного права Украины, норм действующего законодательства, а также материалов судебной практики. На основании проведенного исследования определены и предложены пути предотвращения и решения проблем, которые могут возникать у физических лиц, осуществление права на наследование которых связано с установлением факта родственных связей в судебном порядке.

Ключевые слова: наследование, наследство, наследодатель, наследники, осуществление права на наследование, установление факта родственных отношений, особое производство, выморочность наследства, территориальная община, спор о праве.

Tsybulskaya Olga Yurievna

ESTABLISHMENT OF THE FACTS RELATIVE OF THE TESTATOR WHEN EXERCISING THE RIGHT TO INHERIT

The article examines the issues related to the bases, the procedure and the consequences of the establishment of the facts relative of the testator when exercising the right to inherit. The paper analyzes the doctrinal provisions of the inheritance law of Ukraine, current legislation and judicial practice materials. Based on the study identified and proposed ways to prevent and solve problems that may arise from individuals, exercise of the right the inheritance which is associated with the establishment of the fact of relationship in court.

Key words: inheritance, inheritance, the testator, inheritors, exercise of the right to inherit, establishment of the fact of relationship, special proceedings, escheated inheritance, territorial community, issue of law.